

*Шуляк С. А.,
канд. філол. наук, доц.
кафедри практичного мовознавства
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

ТЕКСТОВЕ ОБРАМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У цій статті досліджено функціонування зачинів і закріпок як елементів текстового обрамлення українських замовлянь. Проаналізовано конструкції, які виступають у ролі зачинів та закріпок. З'ясовано специфіку вживання символічно-образної мови замовлянь та розглянуто магічно-міфологічне значення окремих слів у межах контексту.

Ключові слова: українські замовляння, зачин, закріпка, контекст.

В этой статье исследовано функционирование зачинов и закрепов как элементов текстового обрамления украинских заговоров. Проанализированы конструкции, выступающие в роли зачинов и закрепов. Выяснена специфика использования символично-образной речи заговоров и рассмотрено магично-мифологическое значение некоторых слов в контексте.

Ключевые слова: украинские заговоры, зачин, закреп, контекст.

The functioning of introductions and consolidations as the Ukrainian charms texts framing elements are investigated in the article. The constructions which serve as the introductions and consolidations are analyzed. The specificity of the charms symbolic-figurative language usage is described and the magic-mythical meaning of separate words in the range of context are considered in the article.

Key words: charms, introduction, consolidation, context.

Фольклорні тексти досліджують М.К. Дмитренко, В.В. Жайворонок, І.Є. Руснак, Н.М. Москаленко, П.В. Мацьків, О.А. Молодичук, Ю.Л. Мосенкіс, О.А. Остроушко, М.І. Редьква, З.С. Василько, В.В. Галайчук, І.Ю. Круть, О.В. Слюсарєва, В.К. Соколова, М.В. Філіпчук та інші мовознавці.

Фольклористи та історики сперечаються про те, який з різновидів замовлянь історично первинніший: замовляння-звертання, замовляння-моління, замовляння-описи ритуальних дій – або ж так звані «епічні» замовляння: цілісна, зв'язана оповідь, де персонажами виступають магічні істоти (втілення хвороб, природні духи, в християнізованих версіях – Бог, Богородиця і святі) [Українські замовляння 1993, 13].

Для замовлянь характерні саме стійкі ритуальні зачини (переважно звертання або формули типу «Встану... і піду...») та спеціальні закінчення-

«замки» (що підтверджують міць замовлянь) [Українські замовляння 1993, 22]. Але саме зачини й закінчення легко з замовлянь виокремлюються, а отже, існують у них досить автономно. Їх ніби винесено у за текстовий простір: у до текст і в після текст самих замовлянь. Внутрішньо ж, іманентно замовляння «безначальні» та «безконечні» [Українські замовляння 1993, 23].

Мета нашої розвідки – дослідити особливості функціонування зачинів і закріпок як елементів текстового обрамлення українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати конструкції, які виступають у ролі зачинів та закріпок, з'ясувати специфіку вживання символічно-образної мови замовлянь та розглянути магічно-міфологічне значення окремих слів у межах контексту.

Беручи до уваги наукову працю О.А. Остроушко [Остроушко 2002, 78-80], в якій досліджуються типи зачинів та закріпок в українських замовляннях та проаналізувавши різні тексти, фіксуємо такі типи зачинів:

1) формули привітання, наприклад, до сонця як найдавнішого божества, символу верховної влади [Дмитренко 2011, 117]: – **Добрий день тобі, сонечко яснє. Ти святе, ти яснє-прекраснє; ти чисте, величне й поважнє; ти освіщаєш гори і долини і високі могили, – освіти мене, рабу Божу, перед усім миром християнським...** [Ви, зорі-зориці 1991, 219]; а також до Івана берега: **Добрідень, Іван Берез, наповняєш землю травою, береги водою, а рибу лускою. Наповни мою (масть) корову Божою росою** [Ви, зорі-зориці 1991, 245] та ін;

2) молитовні зачини: **Отче наш... Святий Кузьма і Дем'ян свічки світять, архістратій Міхail погасає. Щоб так погас пристрїт новорожденому рабу Божому (ім'я) із рук, із ніг, з плечей, з карих очей** [Ви, зорі-зориці 1991, 52]; **Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь...** [Ви, зорі-зориці 1991, 69]. М. К. Дмитренко зазначає, що традиційний світогляд українців наближує святих до себе, залучає їх до земної праці; Бог Отець, святі не далекі, трансцендентні щодо людини, їм притаманні усі людські риси [Дмитренко 2011, 343], як-от: **Отче наш... Сиділа пресвятая Богородиця на синім морі, на білім камені. Шила, вишивала, ниточка урвалась, (ім'я) новорожденій, молитвеній кров унялась** [Ви, зорі-зориці 1991, 83]. Щодо сидіння (у наведеному вище прикладі сиділа пресвятая Богородиця), то це – класична поза центру. Центр – осереддя влади і повноважень; тому дана поза майже завжди має в замовляннях значення царственості [Українські замовляння 1993, 298].

Зустрічаємо конструкції, які «генетично пов'язані з обрядами жертвоприношення. Вони вимагають ритуального піднесення, яке частіше виливається в годування міфічних істот, від яких залежить здійснення бажання» [Соколова 1982, 15], наприклад: – **Горобці-молодці, / Летїть за високі гори, / На Чорне море. / На тім Чорнім морі є острів, / На острові – червона калина. / Червону калину дзьобайте, / На Чорне море поглядайте, / а моїх соняшників / – Не займайте!** [Ви, зорі-зориці 1991, 295]

3) спонукальні формули – прохання про допомогу із звертанням на початку: *Господи Боже, помози! / І Мати Божая, й Божії хранителі / На поміч мені станьте! / Хреста на голову покладати, / На груди й на плечі класти, / Щоб не вадило сонцю, воді, землі, / Мечу, дверям, стінам, столам / І всім православним. / Господи помози!* [Ви, зорі-зориці 1991, 16]; *Святій архангели, архистратигелі – / Божі мучителі! / Станьте мені до помочи – / Всякі хвороби на віск виливати...*[Ви, зорі-зориці 1991, 17]; *Господи, помози! / Божая мати, ангели-хранителі / Будуть охороняти, / На поміч мені і моєму чаду / Злого духа відганяти...*[Ви, зорі-зориці 1991, 18];

4) Конструкції, які повідомляють про словесні дії мовця, фіксують факт моління, звертання за допомогою: *Господу Богу помолюся, Пречистій поклонюся... Київськіє печерськіє святіє! Небеськіє! Очистіть душу Панаса (ім'я того, кому шепчеться вода) од буйного вітру, злого чоловіка, лихого раба* [Ви, зорі-зориці 1991, 50]; *Я до тебе приступаю в святий понеділок, не з своїми словами, а з Божими молитвами...*[Ви, зорі-зориці 1991, 37]; *Творче, создателю всяческих, / Боже, діла рук наших / Ко славі Твоїй починаєм. / Помози, Боже, і всі святі / Станьте мені в помочи, / Миколай, Божий угодник ...*[Ви, зорі-зориці 1991, 38].

5) «формули чудесного огородження» – складні безсполучникові конструкції з предикативними частинами, в яких констатується наявність, перебування магічної істоти в певному місці щодо мовця: – *Іду я між люди, правою ногою ступаю. Протів мене Пресвятая богородиця йшла, і в руки ключа брала, і моїм ворогам пащеки й ялта замикала, і ризами своїми мене прикривала, Господа Бога на поміч за мене благала. Сонечко в личко, місяць у плечі. Зорою підпережусь, ворогів своїх ніколи не боюсь* [Ви, зорі-зориці 1991, 312]. Класифікація символічних діянь у замовляннях не може здійснюватися за принципом *словника*, а можлива лише у вигляді *шкали*: поступового наростання чи убуття наявності [Українські замовляння 1993, 289]. Так і в наведеному вище прикладі визначаємо, що чим ближче наближається той, за допомогою до кого звертаються, тим сильніший його вплив.

6) стійкі формули замовлянь, як-от говорять, коли гадина укусить: **В першій разі кращім часі.** *«Над муковим полем, там стояла груша, а в той груші цариця Єлина. Царице Єлине, закажи своїм тридев'ять дванадцятим сестрицям по колючому і по болющому; а як не закажеш, то ми тому чоловіку скажем, що в неділю вози маже і дрова рубає; то вон вас посіче і порубає!».* Як укусить, тричі переговорити і дмухнуть по разі і плюнуть [Ви, зорі-зориці 1991, 290].

7) поєднання зазначених вище формул у різних комбінаціях: *Господи, благослови мні, рабу Божію сіє слово говорити і в добрий кінець привести* [Ви, зорі-зориці 1991, 291]; *Господу Богу помолюся і святому Миколаю, святому Михайлу і святій пречистій, святому Вознесенію, святій Покрові і святому Юрію, і тебе прошу, краснеє сонце, і тебе прошу, ясний*

місяцю, і вас прошу, зорі-зірниці – Божі помічниці, і тебе прошу, голочко: одверни злих собак од мого скота, і тебе прошу – царя Давида і кротості твоєї, – стань ти мені в допомозі [Ви, зорі-зориці 1991, 293].

Розглянемо закріпки як один з елементів текстового обрамлення українських замовлянь, де у їх ролі виступають такі мовні конструкції:

1. Слово «амінь», яке в ряді випадків тричі повторюється: *Де ти узявся, туди собі йди, а тут тобі не коронитися, не веселитися, не боліти, не крутити, не шуміти, не буйнувати, болю не мати, час тобі покидати, час виступати. Як та свята земля спить, як ті вікна сплять, щоб і ти заснув від ниньки до віку. Амінь, амінь, амінь* [Ви, зорі-зориці 1991, 37].

Слово «амінь» фіксується й у позиції після інших видів закріпок: *Бігли три дівчини, вирвали три очеретини та заткнули три жерели рабу Божому Івану. Амінь* [Українські замовляння 1993, 63]; *Ішла Пречиста понад синім морем і золотим ціпком підпиралася. Назустріч їй святий Петро. «Куди ти, Пречиста, йдеш?» – «Іду туди, де бились три брата, іду кров замовляти». Рана стулилась, кров повернулась, пречиста назад повернулась. Амінь!* [Українські замовляння 1993, 58]. Святі у замовляннях багато ходять, мандрують. У мотиві мандрів переплелось декілька міфознаків, наприклад дороги як випробування [Українські замовляння 1993, 298].

2. Конструкції на позначення тривалості (вічності) дії замовляння: *Добрий день тобі, сонечко яснее! Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори, і долини, і високії могили, – освіти мене, рабу Божу, перед усім миром: перед панамі, перед попами, перед царями, перед усім миром християнським – добротою, красотою, любощами й милощами; щоб не було ні лютішої, ні милішої од раби Божої народженної, хрещеної, молитвяної Марії. Яке ти ясне, величне, прекрасне, щоб і я така була ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським. На віки віків, амінь* [Українські замовляння 1993, 34]. *Від кого те є, хай той і плаче, / А рожденний, хрещений (Дмитрик) / Хай буде веселим, славним, здоровим, / Як ангел Божий. / Хай ангел Божий доглядає / Цього родженого (Дмитрика), / Як Бог у своєму царстві, / Аби дитина була веселою / На віки віків* [Ви, зорі-зориці 1991, 199]. *На тобі плаксивці, / Нидрімливці, нисонливці, / А дай моїй дитині сон / Зі всіх сторони, / І спання до білого дня, / До смеркання, / Від смеркання до сіяння, / Від сіяння до Божого взихання* [Ви, зорі-зориці 1991, 197].

3. Конструкції із ствердженням допомоги вищої небесної сили: *Шила Божя Мати киян-море / золотою голкою, шовковою ниткою, / у раби Божої (...) рану зашивала, / кров замовляла. / Рану зашила і кров зупинила. / Не мій Дух – Господній Дух / Не мої слова – від господи Бога слова. / Я із річчю – Бог із поміччю* [Ви, зорі-зориці 1991, 92]; *Йшли ліки через три ріки і лози рубали, і рожу саджали, [вона] не прийнялась і кров унялась. Пускали водяную, пускали молошную і кривавую, замовляну і порубану, прибитую і порізану; своїм духом обіймаю, святого Бога упоминаю, святого Миколая*

Чудотворця; також я сеї крові не пускаю, також я греблю гачу, і денно, і полуденно, і нічну, і зірочну, і місячну; чоловік з духом, а Бог з поміччю [Ви, зорі-зориці 1991, 93]; *Я словом, Господь із помошю* [Ви, зорі-зориці 1991, 114]; *Я з мовою, а Господь з помочою* [Ви, зорі-зориці 1991, 202].

Зрідка в тексті така конструкція вживається як зачин: *Помощ моя от Господа, сотворишого небо і землю. Їхав св. Юрій на вороних конях, на чотирьох колесах: коні розбіглись, колеса розкотились по синьому морю, по чистому полю* [Ви, зорі-зориці 1991, 137].

4. Спонукальні прохальні конструкції: *Молодик – мов бик, / У морі купався, / Та й нам показався. / Йому золоті роги, / А нам воли та корови, / Йому ж на сповня, / А нам на здоров'я. / Дай, Боже, Тебе випровадити, / А другого діждати* [Замовляння 2007, 85]. *Понеділок з вівторком, середа з четвергом, п'ятниця з суботою, неділенька – удовиця, який сон мені присниться? Дай мені, Боже, того повидать, з ким мені вік вікуват* [Українські замовляння 1993, 49]; *Щоби ся мав, як свята земля. Щоби вас Бог не опускав. Щоб тебе щастя ся тримало. Най вас Бог споможе. Най вас Бог благословить. Дай, Боже, здоров'я. Дай, Боже, щастя. На щастя, на здоров'я, на щасливу долю* [Українські замовляння 1993, 50].

Отже, в українських замовляннях функціонують такі типи зачинів: формули привітання; молитовні зачини; спонукальні формули; конструкції, які повідомляють про словесні дії мовця; складні конструкції, в яких констатується перебування магічної істоти в певному місці щодо мовця; стійкі формули замовлянь та поєднання вищеназваних типів. Щодо закріпок, то вони втілені у слові «амінь» та зафіксовані у таких мовних конструкціях: на позначення тривалості дії замовляння; на ствердження допомоги вищої небесної сили та ін. Слід зазначити, що мова замовлянь віддзеркалює накопичений протягом багатьох століть народний досвід у галузі психології, медицини та інших сфер людської діяльності.

Література

1. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
2. Дмитренко Микола. Символи українського фольклору: Монографія. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
3. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М.К. Дмитренка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
4. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : Дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет / Оксана Андріївна Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 201 с.
5. Соколова В.К. Заклинания и приговоры в календарных обрядах // Обряды и обрядовый фольклор / Отв. ред. В.К.Соколова. – М.: Наука, 1982. – С. 11–25.
6. Українські замовляння / Упоряд. Н.М. Москаленко. Автор передмови та коментаря М.О. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.